

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΓΡΕΓΟΡΟΝ ΝΕΟΛΟΓΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΓΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΕΚΤΟΣ
ΙΟΥΛΙΟΣ — ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ
1954

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ουργός του κινηματογράφου ἀφ' ὅτου ὑπάρχει ἡ καινούργια αὐτὴ τέχνη. Ὁ μόνος πλήρης δημιουργός, γιατί ὅλα στὰ «Φῶτα τῆς Ράμπας» εἶναι δικὰ του: τὸ σενάριο, οἱ διάλογοι, ἡ μουσική, ἡ χορογραφία, ἡ ἐκλογή τῶν ἠθοποιῶν, ἡ δικιὰ του ἠθοποιία, ἡ σκηνοθεσία. Τὰ «Φῶτα τῆς Ράμπας» εἶναι ἓνα πολυπλευρὸ ἔργο ἑνὸς δημιουργοῦ. Ἐνα ἔργο ποὺ ἔχει συγκινήσει, συγκινεῖ καὶ θὰ συγκινήσει ἑκατομμύρια ἀνθρώπους—ἐκτός ἀπὸ τοὺς σνόμπ.

Γ. Ν. ΜΑΚΡΗΣ

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

Φάνη Μιχαλόπουλου: «*Διονυσίου Σολωμοῦ, Ὁ Κρητικός*». — **Γιάννη Δάλλα:** «*Ἐποπτείες*».

Ἡ μελέτη τῶν Σολωμικῶν κειμένων ἀποτελεῖ πάντοτε μιὰ ζωντανὴ ἐπικαιρότητα. Ἡ συσσώρευση μιᾶς τεράστιας κριτικῆς καὶ ἐρμηνευτικῆς ἐργασίας γύρω στὸν ποιητὴ τοῦ Ὑμνου, μᾶς κάνει περισσότερο περίεργους καὶ λιγότερο ὄνειροπόλους μπροστὰ στὸ ἔργο του. Ὁ Σολωμός εἶναι ἀσφαλῶς τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον θέμα τῆς νεοελληνικῆς κριτικῆς, ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ξεχειλίζει ἀπὸ οὐσία ἐνῶ στερεῖται ἀπὸ ἀρχὴ καὶ τέλος. Οἱ μελετητὲς ἔχουν τὴν ἐλευθερία νὰ ἐπινοοῦν, ἐκεῖ ποὺ σὲ ἄλλους τὰ δεδομένα τοὺς καθιλώνουν. Ὁ Σολωμός τόσο σὰν ψυχοπνευματικὴ προσωπικότητα ὅσο καὶ σὰν καλλιτέχνης, ἀποτελεῖ ἓνα πρόβλημα, ποὺ καθὼς εἶναι συναρτημένο μὲ πλῆθος ἄλλα μικρότερα προβλήματα καὶ ἐρωτήματα, καταντᾷ ἐξαιρετικὰ πολύπλοκο. Καὶ εἶναι φυσικό, οἱ διάφοροι μελετητὲς, ποὺ παίρνουν στάση ἀποφασιστικὴ ἀπέναντί του, νὰ κρατειοῦνται γερά ἀπὸ τὶς προσωπικὲς τοὺς ἀπόψεις. Ἡ φλογερότητα τοῦ προβλήματος κάνει καὶ τοὺς ἴδιους ἀδιάλλαχτους.

Ἐνας ἀπὸ τοὺς πιὸ ἀδιάλλαχτους εἶναι καὶ ὁ κ. Φάνης Μιχαλόπουλος, ποὺ μᾶς ἔδωσε μιὰ ἐμπεριστατωμένη ἀνάλυση τοῦ «Κρητικοῦ» — κυκλοφόρησε σὲ ἀνάτυπο ἀπὸ περιοδικό — τοποθετώντας τὸ ποίημα αἰσθητικὰ καὶ συμβολικὰ κι' ἐγγίζοντας, κατ' ἀνάγκην, τὸ ὅλο Σολωμικὸ πρόβλημα. Τὸ πρόβλημα αὐτὸ ξεκινᾷ ἀσφαλῶς ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ μορφή τοῦ Σολωμικοῦ ἔργου. Ἀκριβέστερα, ἀπὸ τὸν ἀποσπασματικὸ του χαρακτήρα, ἀπὸ τὸν ὅποιον ἀνακύπτει, σ' ἓνα βαθύτερο κοίταγμα, ἡ δραματικὴ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὶς προθέσεις τοῦ ποιητῆ (ποὺ ἐνωθε μιὰ ρομαντικὴ ἐλξη πρὸς τὸ ἔπος), καὶ στὴ λυρικὴ του φύση (ποὺ τὸν προώριζε γιὰ τὸ λιγόστιχο ποίημα). Πάνω στὸ σῶμα τοῦ προβλήματος αὐτοῦ ὁ Φάνης Μιχαλόπουλος χαράζει μερικὲς βαθιὲς νυστεριὲς γιὰ νὰ φωτιστεῖ τὸ ἐσωτερικὸ του μὲ κάποιες ἀχτίδες ἐντονώτερου φωτός. Ἴδου πῶς συνοψίζει τὴ θέση του κλείνοντας τὸ μελέτημά του: «Τὸ μαρτύριο τῆς ἐκφράσεως τὸν ἔτρωγε καὶ δὲν τὸν ἄφηνε νὰ τελειώσει τίποτα ὅπως αὐτὸς τὸ ἠθελε. Ἡ σύνθεσις κι' ἡ ἐπεξεργασία τοῦ Κρ η-

τ ι κ ο ὕ τὸ βροντοφωνοῦν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς: Ὁ Σολωμός δὲ θ' ἀφίσει τίποτε τὸ ἄρτιο. Θὰ χαθεῖ μέσα στὴν ομίχλη τοῦ μορφικῶς τελείου, ποὺ λίγες φορές θὰ πλησιάσει, κι' αὐτὸ μόνον μέσα σὲ κομματιαστοὺς κι' ἀποσπασματικοὺς στίχους. Τὸ μέγα σύνολο τῆς συνθέσεως θὰ καθυστερεῖ πάντοτε ὅπως στὸν Κ ρ η τ ι κ ὸ, ὅπως στὸν Π ὀ ρ φ υ ρ α, ὅπως στοὺς Ἐ λ ε ὑ θ ε ρ ο υ ς π ο λ ι ο ρ κ η μ ἔ ν ο υ ς. Εἶναι σ' αὐτὴ τὴ φύση τῆς Σολωμικῆς τέχνης ἡ αὐτοκαταστροφὴ μέσα στὴν ἀναζήτησιν τῆς μορφικῆς καὶ γλωσσικῆς τελειότητος...». Ἐπειδὴ ὁμως οἱ γραμμὲς αὐτὲς καταντοῦν καταδικαστικὲς, μέσα σὲ μιὰ μελέτη ὅπου ὁ συγγραφέας κινεῖται ἀπὸ μιὰ ὅλως διαφορετικὴ πρόθεση, θὰ μπορούσαμε νὰ προσθέσουμε ὅτι αὐτὸ ἤδη τὸ μαρτύριο τῆς ἐκφράσεως ἀποτελεῖ ἓνα στοιχεῖο λυρικῆς βαθύτητας σὲ ποιητὲς τοῦ εἶδους τοῦ Σολωμοῦ. Καὶ ὅτι θὰ ἔδινε ἐνδεχομένως ἀφορμὴ γιὰ καταδίκη, θὰ μπορούσε ν' ἀποτελέσει συγχρόνως κι' ἓνα λόγο ἀποθέσεως τῆς ποιητικῆς του τέχνης.

Εἰδικὰ γιὰ τὴν ἀνάλυση τοῦ «Κρητικοῦ», ποὺ ἀποτελεῖ καὶ τὸ κύριο θέμα τοῦ μελετήματος, πρέπει νὰ πῶ ὅτι μοῦ ἔδωσε τὴν εὐκαιρία νὰ κατανοήσω καλλίτερα τὸ ποίημα καὶ νὰ τὸ χαρῶ πιὸ βαθιά. Ἡ συνάρτηση ποὺ κάνει τῆς Φεγγαροντυμένης τοῦ Κ ρ η τ ι κ ο ὕ μὲ τὸ Β' σχεδίασμα τῶν Ἐ λ ε ὑ θ ε ρ ω ν π ο λ ι ο ρ κ η μ ἔ ν ω ν (παίρνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ ἓνα δίστιχο ποὺ ἐμφανίζεται σχεδὸν πανομοιότυπο καὶ στὰ δύο ποιήματα) εἶναι καὶ πειστικὴ καὶ ἐνδιαφέρουσα. Τὰ λόγια τοῦ ποιητῆ τοῦ ἀφοροῦν τοὺς Ἐ λ ε ὑ θ ε ρ ο υ ς π ο λ ι ο ρ κ η μ ἔ ν ο υ ς, μποροῦν ἀξιόλογα νὰ προσουμοστοῦν καὶ στὴ Φεγγαροντυμένη: «Εἶναι προσωποποιημένη ἡ Πατρίδα, ἡ Μεγάλῃ μητέρα. Θεάνθρωπη, ὥστε νὰ αἰσθάνεται ὅλα τὰ παθήματα καὶ καθαρίζοντάς τα εἰς τὴν μεγάλη ψυχὴ τῆς νὰ ἀναπνέει τὸν Παράδεισο...». Ἐτσι, πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα προχωρεῖ πέρα ἀπὸ τὴν ἀοριστολογικὴ ἐρμηνεία τοῦ Ἀποστολάκη. Ἐνα πράγμα ὁμως ποὺ ξεχνᾷ ὁ κ. Μιχαλόπουλος εἶναι ὅτι ἐδῶ δὲ γράφει λίβελλο, καὶ συνεπῶς, ὕβριστικὲς ἐκφράσεις σὰν αὐτὲς ποὺ ἀπευθύνει στὸν Ἀποστολάκη καὶ τοὺς ἄλλους μελετητὲς τοῦ Σολωμοῦ (Γωμαδάκη, Λίνο Πολίτη, Σπανδωνίδη, Δεδούση) ἀδυνατίζουν τὴν ἐπιχειρηματολογία του καὶ κατεβάζουν τὸ ἐπίπεδο τῆς μελέτης του. Κι' ἐξάλλου, προκειμένου γιὰ τὸ Σολωμό, δὲν πρέπει νὰ εἶναι διόλου βέβαιος πῶς εἶπε κι' αὐτὸς τὴν τελευταία λέξη.

* * *

Ἐνας νέος ποιητὴς, ὁ Γιάννης Δάλλας, ποὺ μᾶς ἔδωσε ἤδη δείγματα μιᾶς συγχρονισμένης εὐαισθησίας καὶ μιᾶς ἀθλητικῆς ἀντίληψης ἀπέναντι στὰ καθήκοντα τοῦ ποιητῆ, μᾶς προσφέρει τώρα, κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο «Ἐποπτείες», τέσσερα δοκίμια («Ὁ Μακρυγιάννης ἓνας προκλασσικός», «Συμβολὴ γιὰ τὴν ἀνάδειξη κλασικοῦ», «Ὁ Ἡρόκλειτος καὶ οἱ δυνατότητες τοῦ λόγου», «Σαρλὼ ὁ παλμογράφος τοῦ αἰῶνα μας»), σὰ μιὰ παράλληλη ἀθλησιὴ πρὸς τὴν

ποιητική, σὰν ἓνα συμπλήρωμα τοῦ ἑαυτοῦ του πού εἶχε ἀνάγκη μιᾶς ἄλλης ἐκφρασης, πέρα ἢ δῶθε, ἀπὸ τὸ στίχο. Στὸν πρόλογο τῶν δοκιμίων αὐτῶν διακηρύττει ἀπερίστροφα πὺς «οἱ παραδομένοι δρόμοι» δὲν τοῦ ἀρέσουν. Καὶ πὺς θέλει ν' ἀντικρύσει τὸν κόσμον τοῦ πνεύματος μὲ μιὰ καινούρια ὄραση, ἐλεύθερος καὶ ἀδέσμευτος, ἀπολυτρωμένος ἀπὸ τὸ φορτίο μιᾶς ποράδωσης πού μᾶς κλείνει τὰ μάτια μὲ παρωπίδες.

Καταλήγουμε, ἀληθινά, νὰ κοιτάζουμε τὰ πράγματα τοῦ πνεύματος μὲ ἓναν τρόπο πολὺ ἀναπαντικό, ἀποδεχόμενοι καταστάσεις πού μᾶς ἔγιναν πιά συνήθεια καὶ πίστη. Γιὰ νὰ μὴν τελματωθῶμε ἀνεπανόρθωτα, χρειάζομαστε κάθε τόσο ἓνα ἀνατάραγμα τῶν νερῶν. Ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι κάτι στατικό, ἀλλὰ μιὰ δύναμη ἀδιάκοπα κινούμενη. Μιὰ πρόκληση γιὰ τοὺς ζωντανούς ἀνθρώπους.

Εἶναι ὁμοίως, ἄραγε, εὐκόλο τὸ ἄθλημα πού ἐπιχειρεῖ ὁ κ. Δάλλας; Δὲ θάπρεπε, πρῶτα-πρῶτα, γιὰ νὰ εἶναι σίγουρος πὺς κοιτάζει π ἄ ρ θ ε ν ι κ ἄ, νὰ μὴν εἶχε τίποτε διαβάσει ἀπ' ὅ,τι τοποθετεῖ ἤδη αὐτὸν τὸν κόσμον; ἢ τοῦλάχιστον νὰ τὸ εἶχε ἀπορρίψει σὰ βᾶρος περὶττὸ καὶ ἐπικίνδυνον; «Εἶναι μιὰ πράξη τιμωρίας, μᾶς λέει ὁ ἴδιος, ν' ἀπολησιμονήσεις τοὺς παραδομένους δρόμους (αὐτοὺς τοὺς ἐνοχλητικούς ξεναγούς: τὰ βοηθήματα) καὶ γνωστικά ἀναλφάβητος νὰ τοποθετηθεῖς ξαφνικά ἀποφασισμένος καὶ μὲ παρθενιά κάτω ἀπὸ μόνη τὴν πηγὴ, αὐτὴ τὴν ἀγέλαστη σφίγγα». Ἴδου ὁμοίως πού δὲν κάνει ἄλλο παρὰ νὰ συζητεῖ τοὺς «ἐνοχλητικούς ξεναγούς» καὶ κατὰ βᾶθος ν' ἀντιδρᾷ σ' αὐτούς, μ' ἄλλα λόγια νὰ παραδίνεται στὴν ἐπίδρασή τους. Γιατί ἡ ἐπίδραση εἶναι κάτι ὑποκειμενικό, ἐκδηλώνεται θετικά καὶ ἀρνητικά, καὶ ὑπακούει σὲ νόμους τοῦ ὑποσυνειδήτου, ὥστε νὰ βρισκεται ἔξω ἀπὸ τὸ ὀπτικό πεδίο ἐκείνου πού τὴν ὑφίσταται. Τὸ ἐνδιαφέρον, ὡστόσο, εἶναι ὅτι ὁ κ. Δάλλας εἶδε πολὺ καθαρά μερικά οὐσιώδη ζητήματα. Ὅταν, λόγου χάριν, ἀποκαλεῖ τὸν Σαρλώ «παλμογράφου τοῦ αἰῶνα μας» καὶ τὸν Ἡράκλειτο «πατριάρχη τοῦ λόγου» ἀνεβάζει τὸ ἀντικείμενό του στὸ ὕψος τῆς ἀλήθειας του. Ἀλλὰ ἄς σταθοῦμε στὰ πιὸ κοντινά μας, τὰ πιὸ δικά μας θέλω νὰ πῶ. Προκειμένου γιὰ τὸν Μακρυγιάννη: Εἶδε, πρῶτα, πὺς ἀκριβῶς τὸ πάθος πού τὸν δονεῖ κάνει τὴ μαρτυρία του ἐνδιαφέρουσα. Ἡ πρώτη ἴλη τῆς ἱστορίας πού θὰ βαρύνει πιὸ πολὺ στὴ συνείδηση τοῦ ἱστορικοῦ τοῦ προσορισμένου νὰ πει τὸν ὀριστικό λόγο, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλη παρὰ αὐτὰ τὰ προσωπικά βιώματα, πού πῆραν ἐκφραση κάτω ἀπὸ μιὰ ἡφαιστειώδη ἐσωτερικὴ ἀνάγκη. Ὅπου δὲν ὑπάρχουν τέτοια, ἡ δουλειὰ τοῦ ἱστορικοῦ, πού θὰ στηριχθεῖ σὲ ἀπρόσωπα καὶ ἄπνοα χρονικά, μπορεῖ νὰ γίνεται πιὸ εὐκόλη, ἀφοῦ ὁ δρόμος του θὰ εἶναι λεῖος, ἀλλὰ τὸ ἔργο του θὰ μένει ἄψυχο γιατί τίποτα δὲν θὰ ἔχει συλλεφθεῖ ἀπὸ τὴν πραγματικὴ οὐσία τῆς ἐποχῆς. Ὑστερα: Εἶδε ἐπίσης καθαρά ποιά σημασία ἔχει τὸ γεγονός ὅτι ὁ Μακρυγιάννης εἶναι «ἀ-

σπύδαχτος». Θὰ σκεφτόμαστε ἴσως, πὺς κάτι τέτοιο θὰ εἶταν ἀπαράδεχτο σήμερα. Ὅμως τίποτα δὲν μποροῦμε νὰ ἰδοῦμε σωστά ὅταν τὸ ἀποχωρίσουμε ἀπὸ τὶς συνθήκες πού τὸ δημιούργησαν. Ὁ Μακρυγιάννης εἶναι ἡ ἐκφραση μιᾶς ἐποχῆς. Καὶ θὰ εἶταν ἀκατανόητο νὰ θέλαμε νὰ εἶχε γράψει τὰ πομπημονεύματά του ὅπως θὰ τὰ ἔγραφε ἓνας στρατηγός μας τοῦ ἐννιακῶσια πενήντα.

Δὲ θὰ μᾶς εἶταν δύσκολο ν' ἀποδεχθῶμε τὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ Μακρυγιάννη ὡς «προκλασσικοῦ» ἀφοῦ ὁ κ. Δάλλας τὸν προβάλλει μὲ μιὰ τόσο εὐγλωττὴ ἐπιχειρηματολογία. Ἀλλὰ τίποτα ἐπίσης δὲ θὰ μᾶς ἐμπόδιζε νὰ τὸν κατατάξουμε, παρ' ὅλο τὸν πρωτογονισμό του, ἀνάμεσα στοὺς κλασσικούς μας, ἀφοῦ εἶναι ἐκφραστὴς μιᾶς ἐποχῆς καὶ ἀφοῦ ἔχει σήμερα ἀποσπάσει μιὰ γενικὴ ἐπιδοκιμασία καὶ μιὰ ἀναγνώριση ἀναμφισβήτητη. Ὁ ὀρισμὸς τοῦ Ἐλιοτ γιὰ τὸ κλασικό δὲ θάπρεπε νὰ θεωρηθεῖ ἀπόλυτος, καὶ προκειμένου γιὰ τὸν Μακρυγιάννη, ὄρες-ὄρες, μᾶς φαίνεται ἀσφυκτικός. Ἡ «παρθενικὴ» ματιά — σκεφτόμαστε — δὲ θὰ εἶχε ὡς πρῶτο καθῆκον νὰ σπάξει καὶ τὰ κλισεῖ τῶν ὀρισμῶν, μὲ τοὺς ὁποίους κινδυνεύουμε νὰ σχηματικοποιῶμε τὰ πάντα;

Στὸ δεύτερο δοκίμιον, τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον τῆς σειρᾶς, ὑπάρχουν τολμηροὶ χαρακτηρισμοί, ἀνατρεπτικὲς διεισδύσεις, καὶ γενικά μιὰ ἐντονη διάθεση ἀνατοποθέτησης τῆς νέας μας λογοτεχνίας. Πολλὲς ἀπὸ τὶς ἀπόψεις τοῦ συγγραφέα εἶναι συζητήσιμες καὶ ἄλλες πάλι μᾶς ἀνοίγουν δρόμο γιὰ βαθύτερες καταδύσεις. Πρέπει νὰ προσυπογράψουμε τὴ διαβεβαίωσή του πὺς οἱ «καιροὶ μας, εὐρύχωροι ἴσως μὰ καθόλου ἀνετοί, δηλαδὴ τραγικά ἀβυσσάλειοι καὶ ἐκδικητικοὶ γιὰ τοὺς ὀλιγοροῦντες, ἀπαιτοῦν τὴ διάνοια πού θ' ἀκινήσει σὲ καλλιτέχνημα τὴ ροή τους, τὴ διαλεκτικὴ τους σύγκρουση, μ' ἄλλα λόγια ἀποζητοῦν τὴν ὄραση τοῦ κλασικοῦ τους». Ἐχομε ἴσως ἰδῶ ἔμμεσα ἓναν καινούριον ὀρισμὸ τοῦ κλασικοῦ, μέσα στὸν ὁποῖο θὰ χωροῦσε ὡς κλασικός καὶ ὁ Μακρυγιάννης.

Οἱ «Ἐποπτεῖες» προκαλοῦν τὴ συζήτηση. Δὲν πρόκειται, ἄρα, γιὰ ἓνα πρωτόλειον, ἀλλὰ γιὰ ἓνα ἔργο ὄριμης καὶ θαρραλέας σκέψης. Μὲ τὰ δοκίμιά του αὐτὰ ὁ κ. Δάλλας μᾶς δείχνει πὺς μπορεῖ ν' ἀναμετρηθεῖ μὲ τὰ δυσκολότερα θέματα, χρησιμοποιώντας ἓνα ὕψος πυκνῶ, προσωπικό, πρωτότυπο.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΧΑΤΖΙΝΗΣ

Θέμιδος Πιτσιλίδη: «Ὁ Πετραρχισμὸς στὴν Κύπρο», **Ἀλεξάνδρου Μπάρρα:** «Συνθέσεις», **Ἄγη Θέρου:** «Τὸ κλειδί τοῦ καιροῦ», **Λουκᾶ Θεοδωρακόπουλου:** «Σχῆμα κραυγῆς», **Γιώργη Λιάκου:** «Γῆινα δῶρα», **Ἄλκη Παπα:** «Ἀγάπες».

Στὰ 1874 ὁ διαπρεπὴς λόγιος Κωνσταντῖνος Σάββας, ἀνεκάλυψε στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Ἁγίου Μάρκου τῆς Βενετίας ἓνα πολύτιμον ἑλληνικὸ χειρόγραφο, ἀνάγγειλε πὺς τὸ ἀντέγραψε γιὰ νὰ τὸ δημοσιεύσει, μὰ ὁ ἑλληνιστὴς Αἰμίλιος